

Bíró Gergely

Egy kötet visszalopásának próbája

Szilágyi István: Sorskovács, Irodalmi Könyvkiadó, Forrás Könyvek, Bukarest, 1964

Nem sokkal azután, hogy a júliusi pirkadatban a csíkszeredai alkotóházba Kondor Péterrel megérkeztem Budapestről és párórás hunyást követően az ágyból kikászálódtam, átnéztem az emeletre vezető lépcső fordulójában, valamint az éjjeliszekrényeken lévő köteteket, miket a szíves vendéglátók nyilván arra gondolva tettek ki, hogy egy alkotóház korántsem alkotóház könyvek nélkül, hogy a kedves író, költő, irodalmár érezze otthonosan magát, és ha kedve támad, olvassa is őket, elvégre a könyvek neki olyanok, mint másnak a levegő, vagy mint nekem a tejföllel leöntött, hagymakockákkal megszórt nokedlis szívpörkölt. Csakhogy aki másodjára jár Erdélyben, nem könyveket fog lélegezni, inkább egy héten át csodálkozik, ha olyan hegyeket lát, amik rakott szoknyához hasonlatosak vagy egy fonott kalácshoz, amiből egy darabot már kiharaptak, esetleg önmaguk valóságát illetően bizonytalanítanak el, mert a látványuk retusált fényképek benyomását szüli; ha a székely nők ősiségére, nyers szépségére és leplezetlen kíváncsiságára eszmél, akik, mint Péter megjegyezte, „irgalmasan beszélnek a magyart”, kunkori beszédüket éppen ezért vétek kérdéssel, hozzászólással félbeszakítani – hallgatni kell, és engedni magunkat mosolyogni; ha késődelután lefelől behajtott szarvasmarhák között sétál a városközpontba, és ha hajnalban hazafelé gyalogolva, a vonatsíneken túl almásderes ló patázik át előtte a ködben, avagy kivilágítatlan, száguldó szekér csapja el majdnem; nem könyveket fog lélegezni, inkább egy héten át felderítgeti Csíkszeredát, kocsmákban, mulatókban, éttermekben fészkel el magát, helyi sört kóstol, kárpáti borzaskát és micset eszik, átsétál Csíksomlyóba, Székelyudvarhelyre buszozik és pörgekalap után néz, Tusnádfürdőre vonatozik, netán a Gyimesben kalandozik.

Mindezekről az első napon, ébredés után nyilvánvalóan még fogalmam sem volt, csak nézegettem a könyveket, mígnem Szilágyi István első, *Sorskovács* című novelláskötete került a kezembe. Meglepődtem. Éppen itt... sehol se kapni. Letorkoltam magam hamar: jaj már... hol, ha nem Erdélyben... hol máshol... Eszembe jutott, hogy azonnal ellopom. Ijesztett az ötlet. Mégsem élhetek vissza... Megkönnyebbültem, mikor a döntést elnapolva a kötetet az éjjeliszekrényemre tettem, a sajátjaim alá, más nehogy rátaláljon. Az enyém és mégsem loptam el... ez a véglegesnek hitt megoldás oly nyugtató volt, pedig gondolhattam volna, hogy egy hét múlva vissza kell utaznom, és a megszokott birtoklás miatt nehezebb lesz dönteni a sorsa felől, de nem gondoltam semmi hasonlót, boldog voltam. Ott, az éjjeliszekrényen feküdt hat napig, bele sem néztem, egyrészt mert a tudat, hogy az enyém, messzemenően kielégített, bírása túlnőtt a kíváncsiságomon, másrészt többször el is feledkeztem róla annyi élmény mellett. A hetedik nap azonban könyörtelen volt, kitérnem többé lehetetlenné vált: sarkamra álltam és a kötetet a hátizsákomba dugtam. Könnyen ment-e vagy sem, már nem tudom, ugyan az emlékek kopottságának ténye is árulkodó... Így utaztam haza, Budapestre.

Vonaton...

*

Szilágyi István a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó Forrás könyvsorozatában 1964-ben megjelent *Sorskovácsa* öt novellát és egy, az írói pálya kezdetén nagyepikusi hajlamról tanúskodó elbeszélést / kisregényt foglal magában. Játékterük felől nézve igaz, fenekükre hunyorogva viszont elégtelen, hogy a történetek többségének világa a vasműhely, a vasút. Sokkal inkább egy mozdonykerék fiatal hősré gyakorolt hatása. Vagy magáé a mozdonyé. „És most itt vagy, te kerék. Mennyi mindenhez hasonlítottak az idők folyamán: Szerencse fel,

szerencse le. Forog a kerék. Nem, te nem vagy szerencsekerék. Jó sors, rossz sors. Fordul a kerék. Nem, még csak sorskerék sem vagy... Hallod, te kerék, te haladás, te világkerék... (...) Értelek, te kerék!... Vagy csak úgy képzelem... Ugye te vagy az a kerék, amelyik végigvergődött az időn, s magára csavarta századok útját. Most lássátok, okuljatok. Te vagy az, amelyik szikrázva törted a taposatlan követ, s úgy hordtad a tüzet szét a világon. Ugye jól ismerlek, te kerék. – Hány ember csontja ropogott, míg idáig értél. Ropogtak a téged előrelendítő, neked feszült vállak, és azok csontjai, akiket te magad alá gyúrtél. És most a mi vállunkon a sor.” (*Szerencsekerék*) – Imi a „szerencse”, „sors” fogalmakat rendeli hozzá és dobja el, majd állapodik meg a „haladás”-nál, „világ”-nál, kimondatlanul „történelem”-nél. Érződik az idők megújításának, meghaladásának fiatalosan egyszemélyes, eltökélt szándéka (és a vállalkozás roppantságánál fogva az elkerülhetetlen bukás), ebből fakadón az elavultnak vélt, elítélt és megszemélyesült fennálló renddel való szembeszegülés: az esztergályos kolléga Kondor vagy a mozdonyvezető Tombori (az *Ahol nem történik semmi* szereplője) én- és világképet rendítő, igaztalan durvasága, megkerülhetlensége és az ellenük robbanó lázadás, lázítás, az irántuk érzett gyilkosság gondolatáig érő gyűlölet, az öreg Zsiga becsmérő szavai és a bántó alaptalanságukból kinövő bizonyítási vágy, illetve a képzelt teljesítménnyel a sokkolni akarás, Moraru legendás testi erejének felülmúlása ésszel, a mozdonyvezető és a fűtő (*Mozdonyosok*) alkalmatlanságának egyszerre kegyes és kegyetlen kritikája, vagy Bálint válasza (*Egy zsák búza*): „Csapágyat esztergálunk majd ennek a vén huncut világnak a tengelyére (...), hogy ne csikorogjon, ne akadozzon, hanem simán, fiatalosan guruljon...” (ebben a – fentiekől eltérően – paraszti életből merített novellaremekben az öreg Máté egy új kor méltányosságát tapasztalva lázad élete addigi méltánytalansága ellen és próbálja az életét végig meghatározó változás reményét valóra váltani; az új rend megélése és az elégtelenség érzése váltja ki a számvetést, a múlt miatti követelést).

Tehát a mozdonyok. „Mit tudja ő, hogy a mozdony egyeseknek a boldogság, másoknak a haladás jelképe, s nekem a küzdelem! Mit érdekli őt, hogy a könyvek a mozdonyhoz hasonlítják a történelmet!... – ő most a világot szeretné a mozdony kerekei alatt látni, a fiáért.” A hősokeket lenyűgözi összetettségük egysége, mérhetetlen erejük, könnyedségük, talán mert a történelmet, a világot látják benne, vagy éppen életüknek olyan meghatározó fordulóit, amibe nem volt beleszólásuk, a saját sorsukat és a vele folytatott hadakozásukat, de a vonat önazonosságuk megszilárdulásának folyamatát is kifejezheti. Ha a mozdonyok többek között a történelmet jelentik, úgy a mozdonyvezetők nagy hatalmú és tekintélyű vezérek, e rajzolt világ élén állók („Azt hiszed, mindegy az, hogy te viszed az embereket, vagy téged visznek?”), alattuk a fűtő, aki tizenöt évi munkával maga is mozdonyvezető lehet, és innentől lefelé élességét veszti a tagolódás. A történetek hőse általában tanonc, esztergályos, lakatos vagy mozdonyjavító műszerész, aki mérnökké lesz: végső kérdések közt őrlődő, környezetéből fél fejvel kiemelkedő, a világ igazítására hivatást érző és módot kereső ifjú. Számára azonban a mozdonyvezetőség mint a történelmi sorsformálás egyik lehetősége – Sanyi gyűléseken felcsipett szavaival szemben (a vasút az ország vérkeringése, a vonat a vér, a vezető a szívverés, kinek felelőssége óriási) – mindössze „tovafutó póznák, állomások, miegymás...”, ami ideiglenes életcélá sem önmagáért, hanem mint a Tomborin veendő elégtétel vagy a vetélkedés eszközeként válik, ideiglenessé, mert a látásbeli alkalmatlanságon túl a bosszú, a leszámolás Tombori tragédiájának megértésével párhuzamosan felszívódik benne. „Vonít a síp: a szélbe suhint. [Tombori] Számára ennyi a világ, s a kalimpáló csapszegek. Agyában, mint bűgőcsigában, élnek a zörejek. A történés zajától nem hallhatja meg a történelmet magát. A mát...”. A fiú négyéves korában meg akarta állítani az édesapját háborúba vivő vonatot. Mérnök lett, az új vonatok, az új rend tervezője, ezáltal a régi felülírója. „Meg kéne állni már. Csikorog a fék. A mozdony szót fogad. Ez lenne az én győzelmem a mozdonyon? Igen, legyőztem. Elhozta: engem hozott el. Haza...” (*Ahol nem történik semmi*) – áll a kisregény végén, melyben az egyik idősíkot képező vonatút, azon belül

az állomásba érkező szerelvény egyfelől a fiú múltjának képzeletbeli újraélése általi önmegevalósulása, az önazonosság megszilárdulásával a keresés befejezése, másfelől a cselekvés kezdete, „a kerék továbblendítésének” módját meglelő, küldetésének teljesítéséhez látó ember képe.

Mint hogy a tegnap is volt ma, és a ma is lesz tegnap, a fiú egyik tapasztalata e kategóriák hozzávetőlegessége: „Vajon ma nem én vagyok-e az induló Tombori?”, „...Ha húsz-harminc év múlva egy srác eléd áll másolópapírért, vajon fogod-e tudni majd, hogy milyen új mozdonyon töri a fejét?” A főszereplők a „buta biztonság” széttörése után általános kérdések áramába kerülnek, ezek túlnyomó része az eligazodni akarás kifejezője és az idők egyedüli meghaladásának esély-latolgatása: azon töprengenek, vajon az ember félig vagy egészen kovácsa-e sorsának, vagy a gépek beváltatlan ígéretére döbbenve a másiktól való eredendő és mérhetetlen függés felismerésének keserűségét érzik („Mi hát az a kényszer, ami egy tengelyre présel valamennyiünket? (...) Mire való a gép, ha mégis rájuk utal?”); a gőzmozdony fűtése közben az ember haladás felőli viszonylagosságáról és kizárólagosságáról gondolkodnak („Napmorzsák. Igen, a munkanapok, a te napjaid, élettörmelék. Tán az egész életed... Süket, izzó vakság. Mit keresnek fűtőlapáton a napok, miért kerülnek a nagy kazán gyomrába, s mindez miért mibelőlünk?”), majd a kazánt nézve fáklyát tartó, rettenetes öklöt látnak, az ember csak egy inában a rándulás, és a történelem végső mozgatójára kérdeznek: „De az egészszet, azt ki viszi?”.

*

Valamit arról, amiért ezt a könyvet elloptam: nem a ritkasága miatt, de tudnom kellett, hogyan írt Szilágyi István, mikor megközelítőleg olyan idős volt, mint most én vagyok. A *Sorskovácsból* kiérződik az önmagával való, olykor egészen a leszámolásig lépcsőző szembenézés keménysége. Ez olyan garancia, amit feltehetően az előszót író Szöcs István – némely novellák, mint az *Egy zsák búza* vagy a *Szerencsekerék* remekműsége mellett – is érzékelhetett, mivel az első kötet elején a szerző még meg nem született műveiről gondolkodik: „*Vegyük hát kezünkbe – képzeletben – ezt a „sokadik” kötetet: mennyivel testesebb az elsőnél, noha stílusa milyen szűkszavú lett. Nyelvezete letisztult, de nem veszítette el sem a hétköznapi élet ízeit, sem a néha ékesszólásba csapó fűtöttségét. Csak áttetszőbbé, nagyvonalúbbá, elegánsabbá vált, mert az elegancia az, amikor az egyszerűség erőfölöslegről árulkodik. Szilágyi a szavaknak immár nemcsak az életben való napi értékét, hanem az irodalomtörténet magasabb kalkulusok szerinti árfolyamán jegyzett titkos fedezeteit is ismeri. (...)*”.

Fölösleges folytatni – a jövődőlés ténye a fontos, gyanítható igazsága kevésbé; eredményeit pillanatnyilag nem tisztem összevetni az életmű valódi értékeivel. Sokkal inkább „visszalopni” a *Sorskovácsot* a – ha tényleges gazdájának nem is, de legalább az irodalmi – köztudatnak. Hát ezért ez az időszerűtlenségében időszerűnek remélt recenzió.

Bíró Gergely
2003 július